

Het dwaze van God (Spreuken I)

Voorganger: Ds. Jurjen Zeilstra

Lezingen:

1^e schriftlezing: Spreuken 1

2^e schriftlezing: 1 Korintiërs 1, 18-25

3^e schriftlezing: Lucas 7, 31-35

Inleiding

Is het echt waar? Is 'de vreze des Heren' het begin van de wijsheid. En is het waar dat degene die zich hiermee bezig houdt, gezegend mag heten, terwijl voor wie dat niet doet het verderf als een wervelwind komt aansnellen? Dat zal de meeste mensen toch te moralistisch in de oren klinken en zo algemeen gesteld als platitude ook niet waar zijn. In het Spreukenboek staan veel 'tegeltjeswijsheden', volksvrome spreekwoorden, waarvan je maar moet afwachten of de algemene geldigheid die wordt gepretendeerd ook in jouw situatie zal kloppen. Laten we eens een onderzoek doen. Dit is de eerst dienst van een zomerserie bij het Spreukenboek.

Thema: het dwaze van God

Gemeente van Christus, in het Spreukenboek worden in eerste instantie vooral jongeren aangesproken. De keuzes die zij maken doen ertoe. Het maakt uit met wie zij vriendschappen sluiten en plannen ontwikkelen. Hun houding is van belang. Misschien kijken zij zelf wel kritisch terug op de opvoeding die zij hebben genoten. Misschien hebben zij daar wel helemaal niet *van* genoten. Misschien kijken jongeren ook wel heel sceptisch naar de wereld en hun eigen plaats daarin. Misschien voelen zij zich vanuit hun start in het leven, helemaal niet adequaat toegerust en hebben zij het gevoel dit ingewikkelde leven helemaal niet aan te kunnen. Hoe het ook zij en het is met iedere jongere weer anders, de schrijver van Spreuken 1 gelooft in hen. Hij gelooft in God met het oog op hen. Deze wijsheidsleraar vertrouwt erop dat er goede dingen gaan gebeuren als jonge mensen die afwegingen moeten maken, zich daarbij oriënteren op God.

Maar is dat niet een dwaze veronderstelling? Het lijkt er in deze wereld toch vooral op dat je heel goed voor jezelf moet zorgen. En, goed en kwaad ... bestaat dat eigenlijk wel? Alles is toch relatief? Ethiek, dat is nooit zomaar de regeltjes uitvoeren. Ethiek, dat kan niet zijn simpelweg en letterlijk het goddelijk gebod handhaven en daarmee uit. Zo simpel kan het niet zijn. Want wat betekenen leefregels, in telkens weer een andere leefwereld, iedere generatie weer een andere context? Realisten, dat toch zijn mensen die met beide benen in de wereld staan en op de grond? Nu zal het waar zijn

dat de wereld waarin de spreuken die wij aantreffen in het Spreukenboek, werden verzameld, niet zo snel veranderde als de onze. Maar juist in die, voor ons oeroude, tijden was het leven erg onzeker. En ook al was de traditie sterk en lijkt de overdracht vanzelfsprekend, mensen leefden veel korter en mensen moesten zorgen voor zichzelf. Leven ten koste van anderen, wie doet het dan niet? Als het dan toch niet uitmaakt, als alles relatief is, is dan niet alles toegestaan? Waarom zou je dan niet leven ten koste van zwakkere onschuldigen. Wij kunnen misschien wel veel nuttiger dingen doen met hun geld dan zij. Heel veel mensen rommelen in het leven maar wat aan. Je kunt ze net zo goed doodslaan. Hun geld is beter af in jouw handen.¹

Dit soort scepsis en de hoogmoed die erachter schuilgaat, wordt hard aangepakt in tal van moralistische spreuken. Bijvoorbeeld:

De rechtvaardige wordt niet door onheil getroffen, goddelozen worden bedolven onder ellende.²

Ik hoor u denken: Ja ja, het zal wel. Maar het is zo! Ik bedoel, dit is de waarheid van het Spreukenboek. Op een bijna kinderlijke manier wordt er geloofd in de waarde van het onderscheid van goed en kwaad. En je wordt uitgenodigd om je daar, in alle eenvoud, aan vast te houden als in een kinderspel. De evangelist Lucas zegt: 'En toch is de Wijsheid door al haar kinderen in het gelijk gesteld.'³ Doe maar mee met kinderen. De evangelist denkt aan Johannes de Doper en Jezus. Maar het blijft een raadselachtige tekst.

In het Spreukenboek gebeurt ook zoets. Er is daarbij een heilig ontzag voor de Here God. In hem wordt een gouden norm verondersteld, die de moeite waard is om aan niet alleen aan een nieuwe generatie, maar aan de hele samenleving voor te houden:

Het begin van alle kennis is ontzag voor de Heer;
een dwaas veracht de wijsheid en weigert elk onderricht.⁴

In oudere vertalingen wordt waar hier 'ontzag voor de Heer' staat, gesproken van 'de vreze des Heren'. Maar

omdat tegenwoordig met het woord 'vrees' meestal 'angst' wordt bedoeld, hebben de vertalers van de Nieuwe Bijbel Vertaling voor 'ontzag' gekozen. Daarbij hebben ze voor lief genomen dat de mystieke ondertoon van 'Yir'at JHWH', vroeger dus vertaald met 'vreze des Heren' verloren ging. Immers, het gaat niet alleen om een autoriteitsverhouding, maar ook en vooral om een, naar mijn beleving, mystieke band. Dat diep ervaren ontzag voor God als het begin van echte kennis wordt aangeduid, definieert die kennis. Het kan daarbij niet gaan om 'weetjes' die je even opzoekt, ook niet om wetenschappelijke kennis, die door bewijsvoering tot stand komt en het gaat al helemaal niet om een set strenge regels die op slaafse wijze moeten worden nagevolgd en met geweld worden gehandhaafd. Bijna dezelfde tekst staat nog een keer in het Spreukenboek. Maar terwijl het hier gaat om 'kennis', (al is het ook wel kennis van goed en kwaad!), gaat het in Spreuken 9,10 over de vreeze des Heren, die het begin der wijsheid is: 'chokma' in het Hebreeuws. Achter dat woord gaat zoveel meer schuil dan weten wat je moet doen. Het gaat om heel het besef van Gods scheppende wijsheid die correspondeert met de manier waarop niet alleen de dingen, maar alle levende wezens in elkaar zitten, scheppingsgeheimen dus. Dat is geen kwestie van technisch ontleiden, maar van diep gevoeld besef, eigenlijk mystiek.

Waar het om gaat is levenskennis met een wortel die in staat stelt tot een leven in balans, levenskunst! Het is kennis van de wereld die onlosmakelijk met zelfkennis verbonden is. Dat is wijsheid in Gods licht. Dat is dwaasheid in de ogen van de wereld, immers wie daarmee leeft doet zichzelf schijnbaar permanent tekort. Wie deze kennis zoekt, is niet steeds aan het berekenen waar hij of zijzelf beter van wordt. Het kan bij dit soort kennis niet gaan om manipuleren. Iemand die met deze wijsheid wil leven, is in staat onverwachte wegen te gaan. Een opvoeding op deze wijsheid gericht doet veel meer dan handigheidjes aanleren. Dat is vorming optima forma. Dat wordt ook wel *Bildung* genoemd. Zo wordt in de Oosterse wijsheid van het Spreukenboek naar jonge mensen gekeken. Wonderlijk om te zeggen misschien, omdat het al zo lang geleden, misschien wel de 5^e of de 4^e eeuw v.Chr.⁵, tot stand kwam. Maar het ging, in de taal van die tijd, om het ontwikkelen van persoonlijkheden. Dat wil zeggen evenwichtige mensen met zelfkennis.

Het Spreukenboek start daarbij wel degelijk vaak bij de kennis die eigenlijk meer kunde is. Dan gaat het om de observaties in de natuur en samenleving: de ijver van de mieren; de wijze waarop het kwaad zichzelf te gronde kan richten. De meeste spreuken zijn korte tweeregelige volkswijsheden,⁶ direct van benadering en praktisch gericht als het om wijsheid gaat. Wat vrijwel ontbreekt is het meer speculatief bouwen aan totaal verklarende, maar ook gesloten wijsgerige

systemen, zoals dat in de latere Westerse filosofie veel gebeurt. Het boek Spreuken, zoals wij dat kennen, bestaat uit ongeveer negen delen, van verschillende ouderdom en herkomst. De hoofdstukken 1 tot en met 9 zijn meer dichtelijke eenheden. De grondvorm bestaat in twee personificaties, twee vrouwenfiguren die tegenover elkaar worden geplaatst. Vrouwe Wijsheid staat tegenover Vrouwe Dwaasheid, beiden met een eigen verhaal, waarop we in een van de komende diensten terug zullen komen. In de hoofdstukken 10 tot en met 31 vinden we verschillende spreukencollecties van diverse herkomst.

Het frappante is dat de inzichten in het Spreukenboek min of meer losjes naast elkaar worden geplaatst, waarbij het de bedoeling is dat mensen zelf aan het denken worden gezet. Het doel is hun capaciteit om zelf beslissingen te nemen te inspireren. Immers, Vrouwe Wijsheid stort haar Geest over je uit.⁷ Ongetwijfeld heeft de evangelist Lucas aan deze rijke beeldspraak gedacht, toen hij zijn beschrijving van Pinksteren het licht deed zien. De wijsheid als voorrecht voor enkelen, was nu door Jezus Christus, beschikbaar voor allen. Dat is een prachtig uitgangspunt, niet alleen voor de kerk, maar ook voor de wereld. Deze wijsheid is onuitputtelijk beschikbaar om te delen in het leven zelf.

Wijsheid is ten diepste praktisch geworteld. Het gaat om ambt, ambacht en bestuur, net zo goed als de kunde van planten en kruiden. De toeschrijving van het Spreukenboek aan Salomo heeft daar alles mee te maken. De legendarische Salomo gold als de meest wijze vorst die ooit geleefd had. Hij moest wel de bron zijn. Het was symbolisch bedoeld en als eerbetoon. Er zijn geen echte aanwijzingen dat de wijsheid van Spreuken letterlijk tot deze vorst te herleiden is. Er heeft mogelijk echt een koning Salomo, die zoon van David was, geleefd in de tweede helft van de 10^e eeuw v.Chr. Maar wij kunnen het boek Spreuken daar niet plaatsen qua woordkeus en grammatica. Wel kennen wij het verhaal van de jonge Salomo die om wijsheid bidt, een gebed naar Gods hart.⁸ Ook staat er van hem opgetekend:

God schonk Salomo zeer veel wijsheid en onderscheidingsvermogen en een veelomvattende kennis van zake, zo overvloedig als zandkorrels op het strand langs de zee. In wijsheid overtrof Salomo alle Egyptenaren. Hij was wijzer dan alle andere mensen...[...] Hij dichtte drieduizend spreuken en vijfduizend liederen, over allerlei soorten planten, van de ceder op de Libanon tot de majoraan die uit de muur groeit, en over de lopende dieren, de vogels, de kruipende dieren en

de vissen. Uit alle omringende landen kwamen mensen om naar Salomo's wijsheid te luisteren, afgezanten van de koningen die over zijn wijsheid hadden gehoord.⁹

Helaas zien wij vandaag maar weinig machthebbers openlijk interesse tonen in de wijsheid van God. Misschien is dat, in deze wereld, met al dat ellebogenwerk om aan de top te komen, ook wel bijna onmogelijk. Voor de camera's en in verkiezingstijd wordt er nog wel eens een bezoek aan een kerk of een moskee gebracht. Maar er zijn er maar weinig die het verband op een uitgewogen wijze in hun beleid kunnen verwerken en dat ook expliciet aanwijzen. En toch is dat jammer, want vertaald naar onze tijd kun je zeggen, het gaat om zakelijk 'management' net zo goed als aandacht voor milieu en klimaat.

In een fantastisch woordenspel over de dwaasheid van God, die wijzer is dan de wijsheid van de mensen, concentreert de apostel Paulus zich op het kruis van Christus.¹⁰ Dat kan niet populair zijn. En toch zie je juist daar waar God gevonden wordt. Dat is niet in een triomf van mensen over andere mensen. Het zijn niet de winnaars van de wereld die de wijsheid van God zullen kunnen kennen. In de ogen van Paulus zijn het de mensen die zich door de weg van Christus laten wakker schudden, die worden gered. Het is een dwaas verhaal, dat begrijpt de apostel heel goed. Dit kun je niet willen. Je streeft zo'n gruwelijke kruisdood niet na, ook figuurlijk niet, dat is tegennatuurlijk. Dat is ook zo. Jezus heeft er niet naar verlangd om te lijden. En toch gaat er in de trouw van Christus aan Gods mensenliefde een onvoorstelbare, zij het ongrijpbare wijsheid schuil.

Eeuwenlang heeft de kerk ermee geworsteld wat dit betekenen kan. We hebben het als kerk niet kunnen laten, zo graag wilden we bij de wereld horen: Van een martelaarswerktuig is het kruis een teken van triomf geworden. Keizer Constantijn speldde het op de revers van zijn soldaten en hij won van de tegenpartij. En in zekere zin doen we dat nog steeds. Het is moeilijk om in de wereld bij verliezers te horen, als je daar terecht komt door te horen bij God en het zodoende wilt uithouden bij mensen in nood die leven bij de wet van behoud van ellende.

Erasmus zette een nar op de kansel. Een *vrouwelijke* nar, veel gekker kon het niet worden: Vrouwe Wijsheid incognito. In zijn 'Lof der zothed' geeft de geleerde Erasmus een ironisch commentaar op wat in zijn tijd voor wijsheid door moest gaan. Dat is wat hij doet, terwijl hij allerlei echte wijsheid verpakt in dwaasheid laat verkondigen. Ik hoop dat wij als kerk niet anders doen, want het dwaze van God is wijzer dan de mensen.¹¹

Amen.

Uitzending en zegen

Gaat u vanhier weet het gezegende mensen te zijn. Er is een God, in wie zoekende mensen de bron van wijsheid hebben gevonden. Dat was wijsheid die de wereld schokte. Maar de weg waarop die wijsheid mensen heeft geleid, voerde naar Gods gerechtigheid en vrede.

De genade van Christus,
de liefde van God
en de gemeenschap van de heilige Geest
is met jullie allemaal.

Noten

¹Cf. Dostojevski, F.M., *Schuld en boete*, 1866, waarin de hoofdpersoon Raskolnikov zich superieur waant en meent het recht te hebben te moorden, omdat hij geld beter kan gebruiken dan de oude woekeraarster die hij vermoord.

²Spreuken 12,21.

³Lucas 7,35.

⁴Spreuken 1,7.

⁵Vriezen, Th.C., A.S. van der Woude, *Oudisraëlitische & Vroegjoodse Literatuur*, Kampen 2000, 352. Vanwege het tijdloze karakter van veel spreuken is het boek Spreuken extreem moeilijk te dateren. Delen zijn volgens de auteur mogelijk pre-exilisch.

⁶Zgn. 'stichen'.

⁷Spreuken 1,23b.

⁸1 Koningen 3.

⁹1 Koningen 5, 9-14 (telling NBV 2004).

¹⁰Cf. Schrage, W., *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament*, VII/1, *Der Erste Brief an die Korinther (1 Kor. 1,1-6,11)*, Neukirchen-Vluyn 1991, 165-203.

¹¹Erasmus, *Lof der Zotheid* (1511), een stukje uit par.65: 'Ook Paulus heeft de onwijsheid verkondigd'. '... Paulus getuigt op ondubbelzinnige wijze wanneer hij zegt: "Wat voor de wereld dwaas is, heeft God uitverkoren" (1 Kor.1,27) en wanneer hij zegt dat "het Gode heeft behaagd door de dwaasheid de wereld te redden" (1 Kor.1,21), daar zij niet te redden was door wijsheid. Ja, God zelf maakt dit ook voldoende duidelijk wanneer Hij door de mond van de profeet uitroept: "Verderven zal Ik de wijsheid der wijzen, en het verstand der verstandigen zal ik verdoen" (1 Kor.1,21, citeert Jesaja 29,14), en voorts, wanneer Christus God dankt dat Hij het heilsmysterie heeft verborgen voor de wijzen, maar geopenbaard aan de kinderen, dat wil zeggen de dwazen. In de Griekse tekst staat immers een woord (νήπιος) dat zowel "kinderen" als "dwazen" kan betekenen, en het staat tegenover "wijzen".'

Figuur 1: De Zotheid als een olijke jonge vrouw die vanaf de kansel als een nar de dwaze wijsheid verkondigt. Kantlijnillustratie bij 'De lof der zotheid' van Erasmus (1511), door Hans Holbein de Jongere.